

УДК 316.334

РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ

Ростецька С.І.

Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

Виявлено та розглянуто основні підходи до визначення поняття «ідентичність», «регіональна ідентичність». Визначено структуру регіональної ідентичності. Проаналізовано підходи щодо механізмів формування регіональної ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, регіональна ідентичність, простір, територія, влада.

Соціальні протиріччя сучасного суспільства, невизначеність соціальних ситуацій, різноманіття принципів організації соціальних спільнот, видів діяльності, соціальних ролей і групових норм відображаються у самосвідомості різних груп населення, в зв'язку з чим відзначається трансформація усталених цінностей соціальних категорій, за допомогою яких людина визначає себе і своє місце в суспільстві: криза ідентичності спостерігається не тільки на рівні самосвідомості окремої особистості, а й в рамках певного соціального простору. Регіональна ідентичність стає умовою структурування територіальних спільнот, найважливішим фактором відтворення соціальної солідарності на рівні соціальних груп і тим самим впливає на розвиток регіону, внаслідок чого виявляється необхідність пояснення факторів і тенденцій посилення регіональної ідентичності та її мобілізаційного потенціалу.

Необхідність вивчення феномена регіональної ідентичності особливо значимо актуалізується в умовах, коли одним із наслідків трансформації суспільства стає регіоналізація простору, що супроводжується різким зростанням регіональної самосвідомості.

Перш ніж перейти до розгляду предмету регіональної ідентичності доцільно зупинитися на аналізі феномена «ідентичність» в суспільно-політичній думці. Так, феномен ідентичності виступає об'єктом міждисциплінарного аналізу і стає предметом досліджень з позицій філософії і соціології, політичної науки, юриспруденції, економічної теорії, державного управління тощо.

Одним із розробників теорії ідентичності є Ш. Страйкер. Останнім часом вона отримала подальший розвиток і ширшу аналітичну перспективу в працях його прихильників. У теорії ідентичності залишається недоторканою ідея про формування Я або самості в процесі соціальної взаємодії, завдяки якому люди пізнають себе, спостерігаючи за реакціями інших. Ключовим соціально-психологічним механізмом становлення самості виступає прийняття ролі іншого. У теорії Ш. Страйкера варіації ідентичностей пов'язані з різноманітністю соціальних ролей, виконуваних індивідом. По суті, мова йде про те, що Я являє собою сукупність окремих рольових ідентичностей, кожна з яких, в свою чергу, відповідає рольовій позиції в суспільстві [1, с. 1089].

В рамках теорії ідентичності йдеться про тих соціально обумовлених і відрефлексованих індивідом різноманітних Я, які постають у вигляді рольових ідентичностей. Останні є тим самовизначенням, які люди приписують собі в результаті усвідом-

лення своїх позицій в громадському просторі, які теж пов'язані з виконанням тих чи інших ролей. Ролі мають рефлексивний характер, оскільки набувають значення для індивіда в процесі взаємодії і через взаємодію. Реакції інших на індивіда виникають насамперед у зв'язку з виконанням тієї чи іншої ролі. Саме ці реакції, на думку прихильників теорії, формують базис для самовизначення.

Таким чином, ролі служать тим фундаментом, на якому зводиться конструкт ідентичності. Разом з тим ролі – це той місток, який пов'яже індивідів з соціальною структурою.

Німецький філософ Ю. Хабермас пропонує використовувати термін «Я – ідентичність» як сукупність особистісної та соціальної ідентичностей. Особистісна і соціальна сфери знаходяться в процесі постійної взаємодії, взаємовизначення. Приватна сфера (система особистісних діалогів) «артикулює» суспільну (публічну) думку, вступаючи з громадськими інститутами в публічні діалогічні відносини. Перша сфера – справжня, автентична; друга – помилкова, так як приховує свою сутність, створюючи про себе ілюзорні уявлення. До XVIII століття, на думку німецького філософа, остаточно оформляється протиріччя приватної і суспільної сфер, що не може не провокувати нові питання для усвідомлення особистого в громадському [2].

Форма національної ідентичності робить необхідну організацію кожної нації в державу заради набуття незалежності. Однак, на думку Ю. Хабермаса, все-таки в соціально-історичній реальності держава з національно однорідним населенням завжди залишалося фікцією. Саме національна держава вперше породжує ті рухи за автономію, в яких пригноблені національні меншини борються за свої права. І коли національна держава підпорядковує меншини своєму централізованому управлінню, вона суперечить передумовам для самовизначення, на які саме і посилається. Подібне протиріччя пронизує історичну свідомість, в середовищі якої формується самосвідомість тієї чи іншої нації.

Творець теорії комунікації наступним чином розглядає структуру ідентичності: соціальна ідентичність (горизонтальний вимір) – можливість виконувати різні вимоги в рольових системах; особистісна ідентичність (вертикальний вимір) – зв'язність історії життя. Це два переплетених, нерозділених вимірювання, в яких реалізується «балансує Я – ідентичність». Встановлення балансу відбувається за допомогою технік взаємодії. Розвиваючи філософські традиції лінгвістичної філософії, соціології Вебера, феноменології, Ю. Хабер-

мас стверджує, що визначальною технікою є мова. Освоюючи різні техніки, людина прагне відповідати соціальним нормам, зберігаючи свою неповторність. «Розуміння людиною самої себе залежить не тільки від того, як вона сама себе описує, а й від тих зразків, яких вона іде. Самототожність Я визначається одночасно тим, як люди себе бачать і якими вони хотіли б себе бачити» [3, с. 7].

Роботи Андерсона присвячені в основному аналізу макросоціальних передумов формування націоналізму за часів раннього модерну, концепція уяви спільно отримала широке наукове визнання, і її часто використовують для вивчення різних за змістом, але схожих за своєю суттю форм суспільного буття.

Всю свою увагу дослідник Андерсон фокусує на нації, визначаючи її як уявну політичну спільність – причому уявну як генетично обмежену і суверенну. Вона уявна тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знають більшої своєї співвітчизників, які не будуть зустрічатися і навіть не чути про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх причетності. Переходячи на більш високий рівень узагальнення, дослідник підкреслює, що будь-яка спільність, велика, ніж первісне поселення з безпосередніми контактами між жителями (хоча, можливо, і вона), є уявна. Спільності потрібно розрізняти не за їх реальність чи нереальність, а за манерою уяви [4, с. 35].

Однією з найбільш змістовних концепцій з проблеми місця ідентичності в сучасній науці представлена у відомого британського соціолога Антоні Гідденса.

Він продовжує дослідження ідентичності не просто як психологічної проблеми, а як проблеми сучасного світу і історії. У своїй роботі «Модерн і самоідентичність» (1991) Гідденс прагне показати ідентичність і самоідентичність як явища сучасної культури. Звертає на себе увагу той факт, що вже сама тема самоідентифікації все наполегливіше звучить в соціології та дослідженнях культури [5].

Модерн – контекст, який породжує самоідентичність. Для Гідденса теоретичним моментом народження феномена ідентичності стає перехід від традиційного суспільства до посттрадиційних. Чим більше традиція втрачає свою владу в суспільстві, тим більшою мірою повсякденне соціальне життя будується виходячи з протиріччя локального і глобального, тим більше індивіди повинні вибирати свої життєві шляхи з різноманіття перспектив. Модерн стає фундаментом, на якому пробивають собі дорогу самоактуалізація і самозбереження. Протистояння глобального і локального призводить до трансформації почуття інтимності. Традиційні зв'язки поступаються місцем більш абстрактним, серед яких слід шукати свою інтимність, своє коло, своє місце. Складні, розширені соціальні системи сучасності абстрактно організують життєві шляхи, в яких кожному ще треба знайти себе конкретно.

У протиріччі глобального і локального розкривається обопільний взаємозв'язок індивідуального досвіду і абстрактних систем. Цей взаємозв'язок вимагає постійного оновлення досвіду, знову повторюється знаходження себе в будь-яких життєвих ситуаціях.

Нарцистична культивування тіла стає гармонійним наслідком зростаючої турботи про себе, побудови і контролю над усім, в тому числі і над тілом.

Природним наслідком посилення розриву глобального і локального є становлення Організації, її різних форм – від сучасних соціальних інститутів до інформаційних засобів. Посилення економічної кризи динамізм, який породжується організованістю, зберігає проблематичність «стикування» соціальної практики і індивідуальної поведінки. Всі перераховані характеристики модерну означають проблематичність Я на тлі соціального контексту. Соціальні трансформації, що завершилися сьогодні самоідентичністю і глобалізацією, стали двома полюсами в діалектиці локального і глобального на етапі «високого модерну». (Гідденс вважає за краще визначення – високий модерн постмодерну) [3, с. 167].

Гідденс представляє власну гіпотезу структури ідентичності. Ідентичність – це два полюси, з одного боку – конформізм, з іншого – замкнутість на себе. Між полюсами соціолог виділяє різні рівні структури. На його думку, для сучасної ідентичності характерні наступні дилеми і, відповідно, патологічні форми: 1. уніфікація – фрагментація; 2. безпорадність – оволодіння; 3. Авторитарність – невизначеність; 4. особисті потреби – ринковий індивід. На кожному рівні можливі патологічні форми розвитку: 1. традиціоналізм – конформізм; 2. всемогутність – відчуження; 3. догматизм – радикальне сумнів; 4. нарцисизм – повне розчинення в світі товарів [7, с. 201].

Постструктуралістський напрямок представлено у роботах М. Серто, М. Фуко та П. Бурдьє.

Вихідним положенням Серто є твердження, що ідентифікація – «аккультурація» до способів, нормам, практичним рекомендаціям в повсякденному житті. Древнє мистецтво практики – основа людського самоствердження. Людина підкоряється стереотипам, процедурам, прийнятим в групі, культурі. Ці процедури зафіксовані насамперед у мові – в способах усного мовлення, письма і читання.

Набуття ідентичності передбачає наявність таких соціально-культурних елементів, як реалізація лінгвістичної системи за допомогою мови; винахід своєї мови; самоствердження в сьогоденні (минуле створено до, а майбутнє потім) [8]

Відповідаючи на питання, «Як завоювати ідентичність?», Французький мислитель вважає, що першою умовою має бути самоствердження в часі. Для цього потрібно присвоювати придбані вміння, успішні якості, готувати майбутні розширення і, таким чином, отримувати певну незалежність в постійно мінливих обставинах. Це підкорення часу через створення автономного простору. Наступним умовою «завоювання» ідентичності Серто називає надання способів контролю, бачення в зручних для цього просторах. Мати можливість бачити – значить мати можливість передбачати, бігти вперед часу шляхом читання простору. Але найбільш важливим в цьому процесі для сучасної людини стає – оволодіння знанням, для того щоб трансформувати невизначеності історії в просторі, мати владу забезпечити собі власне місце (військові і наукові стратегії, автономні міста, незалежні конституції) [9, с. 136-138].

Здійснення такої життєвої стратегії досягається за допомогою тактик. Тема повсякденних тактик займає важливе місце в роботах Серто. Але простір тактик – це простір «Інших». Тим не менш популярна в американській соціальній думки теорія Серто не позбавлена суперечностей. Якщо людина знаходить ідентичність в процесі «акультурації», як стверджує Серто, то, як формується сама культура, культурне різноманіття? Якщо культура для людини – середовище пристосування до неї, то звідки виникає різноманітність культурних форм, за яке так ратує і структурна антропологія, і постструктуралізм?

П. Бурдьє, не розглядаючи безпосередньо проблему ідентичності, пропонує алгоритми соціоаналіза, що задає певний кут зору на проблему механізмів ідентичності. Одне з центральних понять теорії Бурдьє – габітус. Габітус відтворюється середовищем, асоційованою з певними умовами існування, і є системою міцних придбаних схильностей, або структурованих структур. Габітус – одночасно творець індивідуальних і колективних практик, породження структури і породжує структуру. Габітус як почуття гри є інкорпорована соціальна гра, що стала натурою. Габітус як соціальне, вписане в тіло біологічного індивіда, дозволяє виробляти нескінченність актів гри, які вписані в гру як можливість і об'єктивна необхідність [10, с. 99].

Згідно Бурдьє, класова структура суспільства не зникає, а відтворюється на підставі схожих габітусів. Ідентичними вважаються ті, які будучи продуктом одних і тих же умов (ресурсів, розподілу капіталів), мають однаковий габітус. Індивід схильний ідентифікуватися з іншими, подібними за габітусом людьми, перш за все для захисту габітусу, самозбереження.

Введені в концепції П. Бурдьє поняття «габітусу», «соціального простору», «капіталу» дозволяють розглядати процес ідентичності як продукт подвійний соціальної структурації. З одного боку, ідентичність повинна відображати ту позицію, яку індивід займає в соціальному просторі, в залежності від розподілу сукупності його капіталів. З іншого боку, ідентичність обумовлюється виробляють людські схемами сприйняття і оцінювання, тобто диспозиційними утвореннями.

У Фуко позитивна ідентичність суб'єкта можливо лише через гру істинного і помилкового у владних відносинах. Суб'єкта тут теж можна розуміти як відповідь, але відповідь, що мається на увазі в самому питанні через ігри сил які пронизують людину та середовище, в якій він розташовується. Саме питання задає поле ідентичностей через точки творчості і мутації. Тут можлива двояка форма реалізації суб'єктивності: як та, що вписана в самі владні відносини сил що формують простір виразності і видимості; і як та, яка або ще не потрапила під ці взаємини або перебувати в процесі мутації старих відносин. Або як та, що складалася (заглиблюючись) або ж навпаки розгладжуючи, ризикує своєю ідентичністю або справжністю. Підсумком роботи Фуко можна назвати його проект відродження практики турботи про себе, сенс якої в тому, що людина повинна створити власний модус самовладання, вільно винайти себе. Тут потрібно підкреслити, що саме поняття стратегії ідентичності

винайдено Фуко, який розумів бачив в стратегіях ідентичності єдиний спосіб уникнення від світовпливу влади-знання [11, с. 67].

Розглядаючи регіональну ідентичність, доцільно зазначити, що вона слугує одним з визначальних і стабілізуючих (хоча і важко виокремлюваних) чинників формування культурно-історичної і соціально-територіальної спільності. З точки зору Шарля Ріка, «фактор регіональної ідентичності є «націоналітарним» твердженням регіонального колективу, «голосом «регіональної групи» [12, р. 212]. Регіональну ідентичність, як видається, можна вважати варіантом етнічної або точніше субетнічною ідентичності. Значимість регіональної ідентичності має, принаймні, два політичних слідства. По-перше, це ускладнює здійснення стратегії етнополітичної мобілізації суспільства. По-друге, це робить регіональну ідентичність значущим політичним ресурсом, що може, в свою чергу, поставити під загрозу єдність країни.

Збереження і стійкість регіональної ідентичності можливо пояснити за допомогою концепції «внутрішнього колоніалізму» М. Хечтера. Останній розуміє його як «існування, притаманне тій чи іншій культурі, ієрархії поділу праці, яка сприяє формуванню реактивних груп» [13, р. 185], тому «внутрішній колоніалізм» представляє собою форму експлуатації Центром своєї периферії. Просторово нерівномірні хвилі індустріалізації в епоху модерну посилювали маргінальність багатьох периферійних (провінційних) територій, і в кінцевому підсумку сприяли регіональної стратифікації і просторово-територіальної ієрархізації суспільства. Даний фактор, за М. Хечтером, сприяє збереженню етнічної та регіональної ідентичності на певних територіях (іноді в латентній формі), не дивлячись на всі спроби Центру уніфікувати культурні цінності. Крім того, як зазначають деякі дослідники, переважання локальної політичної лояльності над національною характерно для суспільств з фрагментарною політичною культурою і транзитних політичних періодів.

Зміни в організації простору (країни або регіону) мають наслідком зміну колективних уявлень про нього, що неминуче веде до порушення ідентичності, створення нових її варіантів, повернення до традиційних форм або навіть до «втрати» ідентичності. Зазначене дослідниками, відродження старих і формування нових регіональних міфів та ідеологій відображає процес актуалізації регіональної самоідентифікації громадян в умовах кризи ідентичності і являє собою захисну реакцію на досить несприятливі зміни навколишнього соціально-політичного середовища, з якими їм довелося зіткнутися нашій країні.

Регіональні ідентичності, подібно національним, засновані, за висловом Б. Андерсона, на ідеї «уявних спільнот» [14, с. 185]. Однак, якщо Андерсон бачив нації як закриті системи, регіони, навпаки, повинні розглядатися як відкриті. Регіональна ідентичність може розглядатися як ключовий елемент конструювання регіону як соціально-політичного простору та інституційної системи. Відзначимо, що регіональні ідентичності не замінюють і не скасовують національні, вони в більшості випадків носять додатковий характер і

являють собою систему не жорстка, обов'язкових, але швидше за нестабільних і гнучких зв'язків.

Підтримка регіональної ідентичності може вимагати постійної загрози ззовні; ця бінарна логіка «ми» і «вони» може надавати регіональній ідентичності навіть агресивний характер, оскільки «ми» визначається, зокрема, через протиставлення з «ними», з «іншими». Так, на думку Г. Деланті, «чистота і стабільність» нас «гарантується насамперед загальним ім'ям (назвою), потім – демонізацією інших / іншого і позбавленням від них [15, р. 47–62]. Підтримка чистоти вимагає конструювання жорстких, непроникних кордонів, а оскільки це не представляється можливим, то розвивається процес фрагментації регіональних спільнот, розмивання регіональних ідентичностей.

Як показують П. Франкенберг і Й. Шубауер, регіональна ідентичність включає три основних елементи. Перший елемент – когнітивний, мова йде про те, що громадяни повинні бути інформовані про існування свого регіону і його географічних меж. Це, в свою чергу, вимагає певних знань про свій регіон і про сусідніх регіонах з тим, щоб «свій» регіон можна було легше відмежувати від «чужих». Населення регіону має знати про деякі його характеристики, будь це фізико-географічні особливості, особлива історія або економічний профіль.

Другий елемент регіональної ідентичності – афірмативний – виступає формою інтерпретації когнітивного елемента і включає набір емоцій щодо свого регіону, а також те, в якому ступені регіон забезпечує рамки для спільних емоцій і почуття солідарності. Афірмативний і когнітивний елементи ідентичності пов'язані з третім елементом – інструментальним, коли регіон використовується як база для соціальної та політичної мобілізації населення та колективної діяльності. Інструментальний елемент можна вважати вищим елементом в тому сенсі, що він

розвивається на основі перших двох – когнітивного і афірмативний. Інструментальний елемент ідентичності проявляється в особливій політичній культурі населення (насамперед в електоральній культурі), але ще більше – в оформленні регіональних партій і рухів [16, р. 35].

В структурі регіональної соціальної ідентичності присутні два основних компоненти – знання, уявлення про особливості власної «територіальної» групи і усвідомлення себе її членом, а також оцінка якостей своєї території, значущості її в світовій і локальній системі координат. Для сукупності населення, об'єднаної, як мінімум, загальним місцем проживання, це означає виникнення якоїсь регіональної спільності. Звідси випливає, що для регіональної ідентифікації принципово важливе поняття – це уявлення про територіальних зв'язках, що виникають на основі спільного або сусідського проживання членів соціальних груп різного масштабу і різної культурної ідентичності. Оскільки якості регіону можуть бути різними, а його властивості і функції не завжди можна порівняти з властивостями інших регіонів, він виступає переважно як збірний образ, який втілює економічні та політичні явища в їх специфічному змісті стосовно провінційним умов функціонування суспільних відносин.

Отже, регіональна ідентичність стає умовою структурування територіальних спільнот, найважливішим фактором відтворення соціальної солідарності на рівні соціальних груп і тим самим впливає на розвиток регіону, внаслідок чого виявилася необхідність пояснення факторів і тенденцій посилення регіональної ідентичності та її мобілізаційного потенціалу. Необхідність вивчення феномена регіональної ідентичності особливо значимо актуалізується в умовах, коли одним із наслідків трансформації суспільства стає регіоналізація простору, що супроводжується різким зростанням регіональної самосвідомості.

Список літератури:

1. Stryker, S. Identity theory and personality theory: mutual relevance / S. Stryker // *Journal of Personality*. – 2007. – 75 (6). – P. 1084–1101.
2. Habermas U. *Communication and Evolution of Society*. Boston, 1979; Habermas U. *Identitat*. // *Zur Reconstruction des Historischen Materialismus*. Frankfurt, 1976.
3. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. М., 1995. – 245 с.
4. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. – Москва: Канон-Пресс, 2001. – 288 с.
5. Giddens A. *Modernity and Self-Identity*. Stanford, 1991. – 264 p.
6. Гидденс, Э. Устроение общества: очерк теории структурации. – М.: Акад. проспект, 2013. – 528 с. .
7. Giddens A. *Ibid*.
8. Michel de Certeau. *The Practice of Everyday Life*. California, 1992. – 256.
9. Michel de Certeau. *Ibid*.
10. Бурдьє, П. Начала. Choses dites / П. Бур-дьє; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1994. – 288 с.
11. Фуко М. Археология знания. Киев, 1996.- 208 с.
12. Рик Ш. Феномен идентичности /Ш. Рик// Образование и социальное развитие региона. – 2006. – № 3-4. – С. 209–215.
13. Hechter M., Levi M. *Ethno-Regional Movements in the West* / M. Hechter, M. Levi. – Oxford, N.Y., 1994. – 264 p.
14. Андерсон Б. Там же.
15. Косов Ю. В., Фокина В. В. Политическая регионалистика / Ю. В. Косов, В. В. Фокина. – СПб.: Питер, 2009. – 192 с.
16. Frankenberg P., Schulbauer J. *Raumbezogene Identitaet in der Geographie*/ P. Frankenberg, J. Schulbauer.– Mannheim, 1994. – 137 p.

Ростецкая С.И.

Южно-Украинский национальный педагогический университет
имени К.Д. Ушинского

РЕГИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК ПРЕДМЕТ НАУЧНОГО АНАЛИЗА

Аннотация

Выявлены и рассмотрены основные подходы к определению понятия «идентичность», «региональная идентичность». Определена структура региональной идентичности. Проанализированы подходы относительно механизмов формирования региональной идентичности.

Ключевые слова: идентичность, региональная идентичность, пространство, территория, власть.

Rostetska S.I.

South Ukrainian National Pedagogical University
named after K.D. Ushynsky

REGIONAL IDENTITY AS A SUBJECT OF SCIENTIFIC ANALYSIS

Summary

Basic approaches to the definition of «identity», «regional identity» has been identified and addressed. The structure of regional identity is defined. Approaches to mechanisms of formation of regional identity are analyzed.

Keywords: identity, regional identity, space, territory, government.